

NAGY PÉTER

*Szerveződtek-e a „Rima ózdi rabszolgái”?
Munkás-érdekvédelem Ózdon a kezdetektől a nyilas
hatalomátvételig¹*

A munkás-érdekvédelemről, vagy ha úgy tetszik, a munkásmozgalomról a szocializmus időszaka alatt számos kiadvány született hazánkban, amely alól az ózdi áramlatok ismertetése sem volt kivétel. Önálló monográfia jelent meg az 1919-ig bekövetkező ózdi történésekről, (Szalontai 1988) emellett az ózdi gyárról készült monográfiában is jelentőségéhez képest felülreprezentált a téma. (Berend főszerk. 1980) Emellett számos tanulmány is született. Ezek a munkák azonban csak jelentős forráskritikával kezelhetők, mivel a marxista történetírás jegyében láttak napvilágot, így számos megállapításaik napjainkban már nem állják meg a helyüket, egyes tényezőknél, eseményeknél pedig túlzottan nagy jelentőséget tanúsítanak, vagy éppen leértékelnek. Úgy vélem azonban, hogy szükséges a témának egy más szempontú megközelítésből történő bemutatása, ahol az érdekvédelem történetét jelentőségének megfelelően kezeljük, mivel ez is az ózdi mindennapok része volt, s többé-kevésbé formálta a helyi közéletet, meghatározta a lokális társadalmat. Tanulmányomban terjedelmi okok miatt csak a szociáldemokrata szerveződésekre térek ki, már csak abból a szempontból is, mert a keresztényszocialista egyesületek ugyan jelen voltak, s bizonyos időszakokban fel is lángoltak, szerepük a 20. század első évtizedét kivéve csekély volt időszakunkban. Ha Ózd, mint ipartelep szemünk előtt felvillan, talán a nagy számú munkásréteg jut eszünkbe, amiből esetleg arra is gondolhatunk, vajon a létszámához képest szervezett volt-e a helyi fizikai dolgozók rétege? Az ózdi gyár - mely 1881-től a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (röviden Rima, RMST) telephelye volt - széles körű jóléti és kulturális intézményrendszere (lásd bővebben: Nagy 2012) lehetőségeinek fényében – amelynek pozitív hatásait még a szociáldemokraták ózdi vezetője is elismerte² - mennyire lehettek elégedetlenek az ózdi munkások? Hogyan élték meg a válságokat a „Rima ózdi rabszolgái”³, ahogy a Népszava nevezi őket? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² PIL 658. fond 6/270 tétel.

³ Népszava, 1928. október 7.: 9.

A munkás-érdekvédelem csírái már nagyon hamar megjelentek Ózdon. A gyáralapítástól még húsz év sem telt el, mikor 1864. május 4-én – még a rimai időszak előtt – az ózdi kavaróüzem segédjei sztrájkba léptek a gazdasági nehézségek miatt tervezett bércsökkentés ellen. A munkabeszüntetés eredménnyel járt, a jövedelem leszállítása elmaradt, azonban az esemény értelmi szerzőit május 14-én elbocsátották. Ez az esemény volt hazánk első vasipari sztrájkja.⁴ A munkabeszüntetések azonban később ritkán voltak a vállalat telepein, sőt azokat sem az ózdi helyi munkások, hanem ideiglenesen ott dolgozó gyárépítők, más iparvállalatok ott tevékenykedő dolgozói szervezték, akik már előzőleg közelebb kerültek a munkásmozgalomhoz. A kohászati üzemek történetét feldolgozó monográfia említést tesz még az 1878. évi hengeréssztrájkról is a Rima előtti időszakból. (Berend főszerk. 1980: 174.)

Már a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. égisze alatt a századfordulón rövid időre megszorodtak a munkabeszüntetések. 1898-ban kazánfűtő-, 1904-ben forrasztósztrájk tört ki, amely egész üzemrészekre terjedt ki. 1906. április 17-én azonban a kavarógyári kemencesegédek, négy társuk kivételével szüntették be a munkát, ami azonban nem volt eredményes. A munkások bérét nem emelték, harminchárom munkást pedig elbocsátottak. 1907. szeptember 23-24-én a kohómunkások követeltek 50%-os béremelést, mely szintén eredménytelenül végződött. (lásd bővebben: Nagy 2013) A finom – és gyorsori dolgozók 1908-ban, a vasgyár száz munkása pedig 1909-ben lépett sztrájkba. 1914. január 9-15 között pedig a forrasztó négyszáz munkása nem vette fel a munkát, melyben a bírságpénzek levonása ellen léptek fel, amelyet most már siker koronázott. A megmozdulás jelentőségét mutatja, hogy maga Bíró Ármin kereskedelmi igazgató utazott le Ózdra, hogy ígéretet tegyen a helyzet rendezésére. (Szalontai 1988: 86-87.)

A fellépések csekély számában valószínűleg a munkások – különösen a máshol szervezettségben élen járó szakképzett dolgozók – viszonylagos szociális elégedettsége állt. Emellett a Rima vezetése a katonai és közigazgatási szervekkel együttműködve meg akarta akadályozni a szociáldemokrácia megjelenését, majd később befolyásának növekedését a gyári munkások körében. Szabó Zoltán szerint a cég irányítói „atomizált társadalmat” hoztak létre, ahol az egyes munkásrétegek „kaszonként” különültek el egymástól abból a célból, hogy a munkásréteg ne legyen egységes. (Szabó 1937) Habár a társadalmi csoportok közötti zártságot Szabó jelentősen eltúlozza, a szak – és segédmunkások közötti jövedelem - és mentalitásbeli különbségek tényleg tapasztalhatóak.

A szocializmus korában íródott munkák politikai jellegű magyarázatával szemben úgy vélem, hogy a vállalatvezetés racionális szempontok alapján mérlegelt. Az egységbe szerveződött munkásréteg könnyebben léphetett sztrájkba, valamint ellenséges hangulatot gerjeszthetett a vállalatvezetés ellen, ami ellen a gyár irányítóinak elemi érdeke volt küzdeni.

A szervezkedés erőtlenségét mutatja a szociáldemokraták által szervezett 1903. november 15-i népgyűlés kudarca is, amelyet teljes érdektelenség övezett. Sőt, ennek ellensúlyozására előtte – amit nyilván az ózdi gyárvezetés generált - hatszáz gyári

⁴Észak-Magyarország, 1956. szeptember 16.: 4.

munkás gyűlt össze az ózdi Olvasó Egylet helyiségében, ahol elhatározták, hogy a gyűlésen részt nem vesznek és maguk között megvetéssel sújtják azt, aki a gyűlésen e határozat ellenére megjelenne.⁵

A baloldali áramlatok gyengeségét jól jelzi, hogy a munkások választójogának kiharcolását sem ők, hanem a gyár vezetői kezdeményezték, mely 1892-től vált fontos témává. A kohászati monográfia szerint ennek „a társulat által támogatott munkások” lettek a nyertesei, valószínűleg ez alatt a megbecsült szakmunkásságot érthetjük. A gyári vezetés támogatta kiemelt fizetésű szakmunkásait abban, hogy szavazati jogot kaphassanak. Az 1903. évi választói névjegyzéket például Ózdon, Sajóvárkonyon és Borsodnádason kiegészítették azon gyári alkalmazottakkal, akiknek az évi 1400 koronán felüli jövedelmük után IV. osztályú kereseti adót kellett fizetniük.⁶ Az így jogot szerettek a gyári létszám 10%-át tették ki. Ők a vállalat érdekeinek megfelelően nem a baloldalra, hanem a kormánypártra szavaztak a tisztviselőkhöz hasonlóan. Ahol pedig a társulat komoly ingó és ingatlan vagyonnal rendelkezett, tisztviselőit bízta meg azzal, hogy a községi virilisták között megfelelő módon képviseljék a vállalat érdekeit.⁷ Ez azonban csak részleges győzelmet jelentett, mivel a szavazati jog megvonása gyakran előtérbe került. A Függetlenségi és 48-as párti Hebrony József és más helyi politikusok ezt azzal indokolták, hogy „a munkásszemélyzet jött-ment népből áll.” (Berend főszerk. 1980: 175.) Más esetben azt kifogásolták, hogy a nádasi gyár dolgozói „még csak magyarul sem tudnak.

Az ózdi érdekvédelem történetében határkövet jelentett, hogy 1907-ben titokban harminc-negyven munkás belépett a szociáldemokrata pártba, akiknek azonban, ha tudomást szereztek tevékenységükről, felmondtak az üzemben. Így egy évtizeden át nem tudtak folyamatosan tevékenykedni, habár kisebb-nagyobb életjeleket mutatva, az egyesület fennmaradt. (Szalontai 1988: 85.)

A baloldali szervezetek bázisa csak – mint országosan is – az 1910-es évek végén kezdett erősödni Ózdon. Az első világháborút követő gazdasági nehézségek hatására egy komolyabb sztrájkhullám söpört végig az országon, ami azonban Ózdot még nem érintette. Ez azt az elképzelést erősíti, hogy az országos átlaghoz képest a dolgozók életszínvonala még a válság idején sem volt annyira kétségbeejtő, hogy a dolgozók szükségét érezzék a fellépésnek.

A Rima telephelyein a gazdasági nehézségek hatására az 1910-es évek második felében kezdtek éledni a tömegmozgalmak, amely Ózdot is elérte. A szociáldemokraták ózdi szervezete fokozatosan kilépett a félillegálisból. Hamarosan megjelent Ózdon a Vasasszakszervezet helyi csoportja is – 1916 decemberében már létrejött, de hivatalosan csak 1917. június 24-én alakult meg -, amelynek hamarosan hat-nyolcszáz tagja lett. Irányítóit az idősebb generációhoz tartozó szociáldemokrata vezetők közül választották, a mozgalom alapítói amúgy is nagy átfedésben voltak a baloldali párt tagságával. Ugyanezen évben a szintén Rima érdekkörébe tartozó közeli Borsodnádason is megalakult a Vas- és Fémmunkások Szövetsége.

⁵ Munka, 1903. december 15.: 6-7.

⁶ MOL Z 366. 60. cs. 1812. sz.

⁷ MOL Z 366. 65. cs. 1963. sz.

Egy hónappal az ózdi egyesület megalakulása után, 1917. július 24-én jelentős megmozdulásra került sor Ózdon és a közeli Borsodnádásdon is. Mindkét szakszervezet 60%-os béremelést követelt, amelynek teljesítésére 48 órás ultimátumot adtak. A gyárvezetők ezt visszautasították, ennek következtében július 26-án délelőtt a dolgozók sztrájkba léptek. A bérkövetelést a katonai parancsnok javaslatára a panaszbizottság elé utalták, így a dolgozók éjfélkor újra felvették a munkát. A munkások kívánalmának azonban csak hónapok múltán lett fogadatja. A következő munkabeszüntetésre 1918. január 21-én reggel 8 órakor került sor, majd délután 2-től a sztrájkoló tömeg a gyár melletti futballpályán, a későbbi Velence-telep helyén tartott demonstrációt. (Szalontai 1988: 84-91.)

Az ózdi főszolgabíró jelentése szerint a környéken a munkások elégedetlenségi mozgalmához köthető vandál cselekmények is előfordultak. A szénhiány miatt nem foglalkoztatható munkásokat a bányavasút építésére rendelték ki, ahol nagy pusztítást végeztek az oda vezető erdőben. Tölgy- és gyümölcsfákat több százas nagyságrendben vágtak ki, vagy az általuk ellopott dinamittal azokat felrobbantották és elégették. Az erdő- és mezőőrt, valamint a cselekményük tiltott voltára figyelmeztető bányafőmérnököt súlyosan megfenyegették, így a büntetést megúszták. A főszolgabíró szociáldemokrata kötődésüket azzal bizonyította, hogy kihallgatásukra szakszervezeti bizalmiakkal mentek el, valamint csak akkor voltak hajlandók nyilatkozatot tenni, ha ők bent maradtak.

1918-ban a baloldal és a munkásmozgalom gyorsan növelte táborát Ózdon és a környéken. Egyre többen vettek részt a megmozdulásokon és a tüntetéseken, a munkásság napról napra szervezettebbé vált. Az ózdi főszolgabíró egyenesen úgy fogalmaz, hogy a gyári munkások közül „a főmestereket és néhány jobb érzésű komolyabb előmunkást kivéve, elvéve akad olyan”, aki a Szociáldemokrata Párt égisze alatt tevékenykedő szakszervezeteknek ne lenne tagja. A korábban általa békésnek leírt munkásság hangulata teljesen megváltozott, ezért szükségesnek látta a csendőrök számának növelését az őrsökön.⁸

1918 tavaszán az ózdi gyárat kőszénrel ellátó vasüzem melletti bányászkolóniákon - márciusban Somsálytelepen, májusban Bánszálláson és a közeli Királdon - alakult meg a bányászszakszervezet. A katonai és polgári szervek már egyre komolyabban odafigyelt az egyre növekvő erejű társaságokra, a szervezést, ahol tudták, akadályozták. A feszültség különösen ezeken a bányatelepeken fokozódott. (Szalontai 1988: 84-91.)

1918 áprilisában a somsályi bányában leállt a munka, amelyet a hatóságok keményen megtoroltak. A dolgozók viszont ellenszegültek a büntető intézkedéseknek. Az egyik bebörtönzött sztrájkolót kiszabadították, melynek során az ott lévő katonákat és a kirendelt csendőröket is bántalmazták. Ezután este hét órakor egy komolyabb összecsapásra került sor a bányászok és a karhatalom között. A katonák közül egy életveszélyesen, kettő pedig súlyosan megsebesült, a támadólag fellépő bányamunkások közül két személy meghalt, egy életveszélyesen, tizenegy személy pedig súlyosan megsebesült. Az események után az „izgatókat” letartóztatták, különös

⁸ Az ózdi járási főszolgabíró a főispántól a csendőrőrsök csendőreinek növelését kéri. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 100-80.

tekintettel az asszonyokra, akikre felbujtóként tekintettek. A rendkívüli állapotok hatására Miskolcra és Losoncra három század katonaságot, Kassára ötven csendőrt vezényeltek ki, valamint az ózdi állomány is bevonult Somsályra.⁹

A Vasasszakszervezet helyi csoportjának kezdeményezésére május elsejére egy ünnepség és egy tüntető felvonulás megtartását kérvényezték az illetékes szerveknél. A főszolgabíró a rendezvényt megtiltotta az eddigi szokásjogra hivatkozva. Levele alapján tartott tőle, hogy az érdekvédelem már nagy tömeget képes mozgósítani, és esélyt látott a rendbontásra is. Nagy létszámú karhatalmi erőket kért a megyei hatóságtól, amelyet később visszavont. A fizikai alkalmazottak a körülmények dacára ismét sztrájkba léptek, és a januári helyszínen, a Kisfaludi réten megtartották nagygyűlésüket. Az esemény után a gyártelepen és a községen felvonulva tüntettek a mostoha körülmények ellen, majd a kötetlen program a Mogyorósvölgyben folytatódott. A nap a félelmek ellenére minden zavaró incidens nélkül zajlott le¹⁰ (1. kép).

1. kép. Az első május elsejei ünnepség Ózdon 1918-ban

Forrás: Ózdi Városi Múzeum, Fotóarchívum

⁹Bottlik főispán távirati jelentése a belügyminiszternek a somsályi sortűzről. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 102-80.

¹⁰Az ózdi járási főszolgabíró levele az alispánhoz a május elsejei tüntető felvonulás ügyében. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 103-80.

1918 tavaszán elmaradt az élelmiszerkészlet bővítése, amely a Rima üzeméinél évek óta szokás volt. Az ellátás súlyosságát hangsúlyozva az asszonyok május 16-án a bánya-társpénztári iroda előtt gyülekeztek. A csendőrség szét akarta oszlatni a tömeget. Ennek hatására másfél ezer férfimunkás vonult ki a gyárból megvédve feleségeiket, anyjukat. A tüntetés eredményes lett, a gyárvezetés eleget tett a kéréseiknek.

A budapesti MÁV Gépgyárban június 20-án eldőrdülő sortűz hatására a Szociáldemokrata Párt országos sztrájkot hirdetett, amelyhez június 22-án Ózdon 3300 dolgozó csatlakozott. A munkabeszüntetés harmadik napján a katonai hatóság a munka felvételére utasította őket. A munkásság azonban csak később, június 30-án szüntette be a sztrájkot. A szakszervezeti szervezők közül többet letartóztattak és hadbíróóság elé állítottak, közülük utolsóként tizenöten október 29-én szabadultak ki. A vezetők bebörtönzése miatt átmenetileg megtorpant a munkásmozgalom Ózdon, a karhatalom erélyes fellépése eltántorította a fizikai alkalmazottakat a szervezkedéstől. A Vasasszakszervezet viszont szeptember 22-én új elnökséget választott.¹¹

1918. október 31-én az őszirózsás forradalom híre késő este jutott el Ózdra, majd rövid idő alatt már tízezres tömeg gyűlt össze a Tiszti Kaszinó előtt. A szervezés már viszonylag könnyen ment, a vasasok már 3272 taggal rendelkeztek ekkoriban. Erőszakos összecsapás nem történt. Másnap reggel viszont ismét leállt a munka a gyárban és a főtéren nagygyűlést szerveztek a forradalom megünneplésére. (Vass 1978: 2-4.) A Rimamurányi vezetése a megmozdulásokat a budapesti szervezkedés következményeinek tudta be, valamint annak, hogy a helyi katonai vezetés azonosult a munkásság követeléseivel és engedett a szakszervezet nyomásának. (Réti 1977: 145-146.)

A háborús károk mellett az alapvető élelmezési cikkek (marha- és sertéshús, zsír, kenyér, burgonya, cukor) ára 1918 októbere és 1920 novembere között 400, 600, 620, 500, 400, illetve 1000%-kal nőtt. Az árak és a bérek egyre növekvő különbsége a munkásság szociális helyzetére katasztrofálisan hatott, amelyet tovább mélyítettek a közélémezés és a szükséges árucikkek beszerzésének nehézségei. A munkások közhangulata nagyot romlott, s egyre többen szimpatizáltak a baloldali eszmékkal. (Berend főszerk. 1980: 220.)

1918. november 1-jén a gyár- és bányatelep munkássága egy népgyűlésen alakította meg az ózdi Nemzeti Tanácsot. Elnöke Misztrik István, jegyzői Czarvan Alajos, Kelemen János és Szmétana Frigyes lettek. A korabeli beszámolók szerint hétezer dolgozó vett részt ezen a megmozduláson, ami jól mutatja, hogy a rossz életkörülmények a fizikai alkalmazottak nagy részét egységbe kovácsolták.¹²

Ez az állapot azonban nagyon rövid ideig tartott. A Tanácsköztársaság idején még stagnált a munkásmozgalom. A Kommunisták Magyarországi Pártjának kiadványai, röplapjai és a Vörös Újság is eljutottak Ózdra. Pártszervezete nem jött létre a településen, támogatói bázisát az SZDP baloldali szárnyához tartozó radikális

¹¹A főszolgabíró távirata az alispánnak. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 105-80.

¹²PIL 658. fond 6/122. tétel

felfogású munkásság, valamint a hadifogságból hazatérő katonák alkották. Érzékelhető javulást a szélsőbaloldali fordulat azonban nem hozott számukra. A rövid ideig regnáló rendszer ózdi vezetőit letartóztatták, szervezeteit feloszlatták az 1920-as évek elején, így a forradalmi baloldal is elvesztette jelentőségét az ipari vertikum területén. (Vass 1978: 4.)

Lehoczky Alfréd az akkori munkásvezetőkkel interjúkat készített, amelyek alapján beszámol a forradalmak utáni leszámolásról. A román csapatok a bevonulás után közvetlenül, 1919. augusztus 16-án összehívták a gyártelep 16 éven felüli férfi lakosságát. Egy román tiszt utasította a jelenlévőket a katonai hatalommal szembeni engedelmességre, valamint kijárási és gyülekezési tilalmat rendelték el. A gyűlés végén felolvasták a munkásszervezetek vezetőinek névsorát, akiket erős kísérettel az Olvasó Egyletbe tereltek. Az elfogottak között volt Misztrik István, a szakszervezet és a munkástanács elnöke, Munka Alajos, a munkástanács elnökhelyettese, Bársony János, Czarvan Alajos, Szabó Lajos, Piar János, Szmetana Frigyes és Szkladán János főbizalmiak. Összesen húsz embert börtönöztek be. Becht Ernő Gyulát, volt társulati tanítót, a baloldali mozgalom egyik főszervezőjét eközben Faragó Gyula vezérigazgató szobájában vattatni kezdték, ahol brutálisan bántalmazták. Ezután a gyári iroda előtti téren nyilvánosan megbotozták, majd a verést az olvasókörben folytatták. A környező Bánszállásról, Somsályról és Farkaslyukról is több szervezőt előállítottak aznap.

Az elkövetkezendő hetekben az egyszerű, baloldali érzelmű munkásokat is rettegésben tartották különféle eszközökkel. A bírósági ügyeket a vállalat saját hatáskörében végezte el, nem bízta a községi igazságszolgáltatásra. Az események után a csendőrséget jelentősen megerősítették az iparmedencében, hogy a hasonló, kisebb intenzitású eseményeknek is elejét vehessék. Az üldöztetésekben tehát a vezérigazgatóság is jelentős részt vállalt, azonban nyilvánosan tagadta azt. 1920 őszére a kemény fellépéseknek köszönhetően a korábbi forradalmi viszonyok teljes mértékben megnyugodtak. (Lehoczky 1965: 112-114.)

A vezérigazgatóság a helyi közigazgatási és rendőrségi szervekkel karöltve mindent megtett a munkásság esetleges szerveződése ellen. Az 1920. évi május elsejei ünnepség megtartását is megtagadták, mivel akkor még tartottak a baloldal erejétől. (Vass 1978: 12.) A szolgálati szabályzat alapján a munkást azonnal elbocsáthatták, ha valaki hangot adott a feljebbvalóival ellentétes nézeteinek, valamint részt vett sztrájkokban és érdekvédelmi mozgalmakban.¹³

A '20-as évek elején a korábban bebörtönzött munkásvezetők kiszabadultak, viszont nagy részük a megtorlástól tartva elmenekült Ózdról. A külföldi származásúak, köztük Misztrik István, a munkástanács volt elnöke, a baloldal helyi vezéregyénisége, Csehszlovákiába települtek át. Másik részük, mivel Ózdon nem kaptak munkát, Csepelre mentek dolgozni. Közöttük volt Gazda Géza, Szmetana Frigyes és Babusák Pál is. Az Ózdon maradtakat, mint Marhoffer Istvánt, teljesen ellehetetlenítették. A baloldali értelmiségieket is elbocsátották Ózdról, köztük Lázár István mérnököt és Becht Ernő Gyula tanítót, akinek korábban elismerték, hogy oktatási munkáját

¹³ A rimamurány-salgótarjáni vasmű részvény-társaság vasgyárai és bányáinak munkás-rendszabályai 1905

becsülettel végezte. A velük való kapcsolatot teljesen elszigetelték, főként a különösen veszélyesnek tartott külföldre emigráltakal.

A vezetőiktől ismét megfosztott munkásszervezetek a komoly sokk után csak nagyon nehezen álltak talpra. A mozgalom legelőször a szakszervezetben indult újra Ózdon. A miskolci szociáldemokraták nagy befolyást gyakoroltak rájuk, akik ideológiailag is egyértelműen a mérsékelt baloldalhoz álltak közel. Ennek hatására az egyesületben a szélsőbaloldali elemeket teljesen mellőzték. A román katonai hatóságok korábban betiltották működésüket, azonban ezt kivonulásuk után a magyar közigazgatási szervek megszüntették. Az újjászervezést 1920 tavaszán kezdték meg, amikor új elnökséget választottak. Az ózdi szervezet fő mozgatórugója az országosan is befolyásos Vanczák János lett. A vezetőségben főként idősebb munkások, így Hullász Pál, id. Holló János, Demén János és mások képviselték magukat. Tevékenységüket nem láthatták el sokáig, mivel őket a csendőrség letartóztatta és Miskolcon bebörtönözte.

A szervezőmunka ezután újra megtorpant, mivel senki nem merte vállalni a vezetést a megtorlástól való félelem miatt. A szervezet gyakorlatilag nem fejtett ki nyilvános tevékenységet, működésük csak a tagdíjak beszédésével, valamint a betegsegélyezéssel és a munkanélküliek ellátásával foglalkozott. Hátrányukra vált, hogy az 1920-as évektől kezdve csak az üzemeken kívül tevékenykedhettek, továbbra is az ózdi főszolgabíró akadályozó politikája mellett. (Lehoczky 1965: 118-126.)

Az első nyilvános gyűlést a háború után 1921. március 19-én tartották meg. A Drótos-féle vendéglőben vezetőségválasztást tartottak, de a kocsmát csendőrök fogták körül, és csak azt engedték be, akinél tagsági könyv volt. Ennek ellenére kétszáz munkás jelent meg a rendezvényen, amelyet két központi küldött is megtisztelt. A résztvevők Szántó Györgyöt, Novák Barnát, Ivacs Bertalant, Sivák Pált és Bagyinszky Jánost bízták meg a szervezési feladatokkal.¹⁴ Az ózdi sportpályára tervezett nagygyűlést azonban a hatóságok már nem engedték meg. Az elnökség tagjai közül viszont már másnap többen letartóztattak, akiket három napig ütlegettek. Néhányan az erőszaktól való félelem miatt elmenekültek a településről. Munkahelyükről mindegyiküket elbocsátották. Az egyik miskolci küldöttet, mivel nem tudta foglalkozását igazolni, kiutasították az ózdi járás területéről. Az ülésen jelenlevő Nemes Antal ellen is hadjárat indult, aki pár nap múlva ennek hatására kilépett a szervezetből.

Az országos vezetők a kialakult helyzet miatt 1921-től sűrűn megfordultak a térségben. Egy júniusi gyűlésen Csapó Sámuel jelent meg. Augusztusban ismét rendezvényt tartottak, melyre 250-300 ember ment el. A szervezet működése a nehézségek dacára élénkülni kezdett. A tagok és vezetők nagy része azonban munkanélküli vagy nem gyári alkalmazott volt. Ennek oka az üzemben foglalkoztatottak nyílt megfélemlítése lehetett. Gyakori eset volt, hogy a művezető vagy a mester arra utasította beosztottját, hogy tagsági könyvét munkatársai szeme láttára égesse el. 1921 novemberében számos fizikai dolgozót, főleg 18-20 éves fiatal szakmunkásokat távolítottak el a vasgyárból munkamegtagadás és izgatás vádjával. Diósgyőrben egy Ózdról származó és ott megzenésített lelkesítő verset fogtak el a rendvédelmi szervek.

¹⁴ Ózdi Nemzeti Újság, 1921. március 27.: 4.

1921-ben a Bethlen - Peyer paktum megengedte a mérsékelt ellenzéki pártok működését a rendszer alapos ellenőrzése mellett, gyakran a karhatalmat is igénybe véve. A szakszervezetekkel erőteljes személyi és hálózati átfedésben a Szociáldemokrata Párt is egyre inkább aktivizálta magát. A baloldal társadalmi bázisa Ózdon a megpróbáltatások ellenére továbbra is számottevő volt. Az 1922-es nemzetgyűlési választásokon a szakszervezeti mozgalomban tevékenykedő Vanczák Jánosnak lett a jelöltjük. A vállalatirányítás, a karhatalom és az ellenőrzésük alatt álló helyi sajtó élénk propagandába kezdett a Bethlen-párti Bíró Pál vezérigazgató mellett. A munkásokat állásuk elvesztésével fenyegették, ha Vanczákot jelölik képviselőnek. Csirmaz Károlyt, Kiss Jánost és Németh Jánost megverték, elbocsátották munkahelyükről, majd kilakoltatták lakásukból, mivel nem voltak hajlandók Bíró jelölőívét aláírni.

A kampány pénzügyi helyzete is a cégvezetőnek volt kedvezőbb, aki az Olvasó Egylet könyvtárának 10 000, az Ifjúsági Egylet szavalóversenyére 1000 koronát ajánlott fel. A nagy hátrányból induló szociáldemokrata jelölt így is a voksok 26%-át szerezte meg, de alulmaradt a küzdelemben. Figyelemre méltó, hogy a távolmaradók aránya is nagy, 25%-os volt. Köztük valószínűleg, olyanok is lehettek, akik a retorzióktól való félelem miatt nem mentek el szavazni a baloldal által javasolt személyre, viszont az ellenoldalt sem akarták támogatni. Az ózdi kerület képviselői mandátumát 49%-kal Dr. Bíró Pál vezérigazgató szerezte meg, aki győzelmét többször megismételte, és 1938-ig ő maradt a kerület képviselője. (Lehoczky 1965: 127-130.)

A baloldal számára az 1922-es eredmények biztatónak tűntek. Habár sok szociáldemokrata szimpatizánst elbocsátottak az üzemből, mégis részben visszaigazolni látták tevékenységük sikerét. Ha vesztek is, nyilvánvalóvá vált, hogy a szocdemeket még mindig viszonylag nagy bázis támogatta. A szakszervezeti mozgalomra ez pezsdítően hatott. A bányatelepeken a kezdetben félillegálisban működő alapszervezetek 1923-1924-ben fokozatosan feltűntek, munkabeszüntésekben aktivizálva magukat. Elsősorban a kevésbé függő helyzetben lévő gyári kisiparosokat gyűjtötték össze, valamint természetesen azokat, akik felvállalták munkaadójuk esetleges retorzióit.

A szociáldemokrata szervezkedés a kezdeti lelkesedés után hamarosan a folyamatos akadályoztatások miatt Ózdon egyre gyengülni kezdett. A közismerten baloldali érzelműek közül sokat leszámoltak munkahelyükről, valamint több esetben megvonták tőlük a természetbeli kedvezményeket, vagy nem küldték el nekik a szénjuttatást. A Népszava szerint akiről a kórház főorvosa tudta, hogy szocialista érzelmű, nem engedte be beteg hozzátartozóját meglátogatni. A szociáldemokraták gyűléseit is különféle trükkökkel próbálták lehetetlenné tenni. 1925. december 16-án például a kért esti időpont helyett a szolgabíró a küldöttválasztási összejevetelt délutánra engedélyezte. Ekkor viszont a munkások többsége dolgozott és nem volt lehetősége elmenni a rendezvényre. Ha vasárnapra szerették volna szervezni a találkozót, a hatóság azzal a kifogással, hogy ünnepnapokon pihenniük kell, azt csak valamelyik hétköznapra engedélyezte. A megyegyűlésen Zsóry alispán örömmel jelentette be,

hogy a szocdemek szervezkedése az ipari vertikum munkásai között teljesen sikertelen.¹⁵

Egy másik esetben a taggyűlési bejelentőkérvényt aláíró Pollák Ferenc akkori elnök és Kubinyi István jegyző rendzavaró személyisége miatt utasították el. A járási főszolgabíró indoklása szerint nem tartotta őket alkalmasnak arra, hogy egy rendezvényt nyugalmas viszonyok között vezényeljenek le. Kubinyi ellen továbbá az volt az érv, hogy büntetőeljárás hatálya alatt áll. A feljelentést azután tették meg az illetékesek, hogy egy korábbi ózdi értekezleten a hatóságokat kritizálta, valamint egy vizsgálóbírói határozattal lefoglalt sajtóterméket, vagyis a Népszava által kiadott röplapot terjesztett. A felsorolt vádak alapján nyilvánvaló, hogy cselekvései valóban nem bolygatták meg jelentősen a közrendet, és valójában csak a minden áron való befektetésére törekedtek. A világgazdasági válság idején ő volt az érdekvédelem főszervezője, ezért a karhatalom szemében az ő megtörése volt a legfontosabb, ezért állásából is elbocsátották.

Az akadályoztatások és kampányának teljes ellehetetlenítése után a szociáldemokrata Csapó Sámuel 1926-ban visszalépett a választási küzdelemtől. Különösen azt tartotta felháborítósnak, hogy a bányákban és a vasgyárban a főmesterek és a mérnökök kötelezték beosztottaikat Bíró Pál ajánlására. Az ellenzéki mozgalmak mellőzését jól jelzi, hogy a voksolás előtt a képviselőjelöltnek egy programbeszédét sem engedélyezték.¹⁶

Ezekkel a lépésekkel a karhatalom egyértelműen azt próbálta elérni, hogy a baloldal elveszítse erejét a térségben. Céljukat többé-kevésbé el is érték. A dolgozók üzemi gyűléseit gyakran ideológiai célzattal tiltották be. A rendezvények elbírását több esetben szisztematikusan késleltették.

Munkásotthont csak 1927-ben tudtak létesíteni a szociáldemokraták Ózdon a Bodor utcában. Az egyesületek közösen vették igénybe a létesítményeket a szakszervezetekkel, amely helyt adott közös tevékenységeiknek és rendezvényeiknek. Az épületekben félhavonta műkedvelő előadásokat tartottak, valamint lehetőséget adtak a tagok részére a szabadidő kellemes eltöltésére. Az egyesület Ózdon dalárdát is működtetett. A programokat általában a leventegyűlés mulatságaival egy időben tartották, bojkottálva a rendszer intézményét. A vármegyei főügyelő is elismerte azonban, hogy ilyen esetekben a vasasok gyűléseire jóval többen járnak el. A leventéket is kisebb-nagyobb sikerrel próbálta a Vasasszakszervezet megnyerni. A testnevelési főfelügyelő ezért megbírságolásukat indítványozta a főispánnál. (Román szerk. 1978: 430-434.)

A vasasszakszervezetnek politikai céljai mellett szociális erőfeszítései is számottevőek voltak. Az 1928-ban 15%-os béremelési kérelmet nyújtottak be, amelyet az RMST vezetése mereven elutasított, Zorkóczy Sámuel igazgató elvi okokra hivatkozva nem ült le tárgyalni a szakszervezettel. Az egyesület a fizetésemelés követelése mellett a rövidebb munkaidő mellett is kardoskodott, de siker nem koronázta erőfeszítéseiket.¹⁷ Az özvegyeknek és az árváknak segélyt biztosítottak, melyet 1928-ban jelentősen

¹⁵Népszava, 1925. december 19.: 11.

¹⁶Népszava, 1926. december 1.: 1, 3-4.

¹⁷Vas- és Fémmunkások Lapja, 1928. december 7.: 3.

megemelték. 1932-ben, ha a szervezet egyik tagja meghalt, fejenként 60 fillért fizettek be, így az elhunyt hozzátartozója 300-400 pengő segélyben részesülhetett. A munkanélkülivé vált tagjaiknak segítséget nyújtottak járulékaik heti 10 vagy 20 fillérral történő kifizetésében. Egy évi tagság után 16-200 pengő értékben kaphatott juttatást az állástalan, attól függően, hogy korábban mennyivel járult hozzá a szervezet működéséhez.¹⁸

A rossz munka- és életkörülmények miatt hosszú idő után 1928-ban ismét sztrájkba léptek az ózdi dolgozók. Közvetlen előzménye a Népszava szerint a népjóléti miniszter ózdi látogatása volt, amikor a fizikai alkalmazottak problémáit teljesen figyelmen kívül hagyta, így azoknak hatalmas csalódást okozott. Az elégedetlenséget felkorbácsolva az ózdi vasasok helyi csoportja a Munkásotthonba hívta össze gazdasági gyűlésre a gyár összmunkásságát. Az eseményt az 1920-as évek elejéhez hasonló nagy érdeklődés övezte. A rendezvény szónokai főként a kormány és a vállalatigazgatás tehetetlenségét bírálta a romló gazdasági helyzetben. Fő feladatuknak továbbra is a bérharcot tekintették, amiről határozati javaslatot is elfogadtattak a jelenlévőkkel.¹⁹

A vezetőitől megfosztott, politikai szempontból sem homogén munkásréteg képtelen volt egységbe rendeződni a nagy gazdasági világválság idején sem, s fellépni a számukra hátrányos lépések ellen. Ózdon nem szüntették be egyszer sem a munkát a nehéz évek alatt, a szociáldemokrata párt is csupán néhány nyilvános gyűlést szervezett a környéken ezekben az években.²⁰ Általában elmondható, hogy a világgazdasági válság negatív hatásait a munkásság viszonylagos nyugalommal élte meg. A gyárvezetés is mindent megtett annak érdekében, hogy ezt az állapotot külső erők meg ne zavarják. Különösen fontos volt számukra a szociáldemokrata párt akadályoztatása, mivel az SZDP elnöksége épp a dekonjunktúra idején tett újabb kísérletet az ózdi fizikai dolgozók megnyerésére. 1932-ben még 960 főt számlált az SZDP tagsága, habár ereje az évtized vége felé haladva folyamatosan csökkent. Egyes vélemények szerint a dekonjunktúra hatására nélkülözhetetlen létszámleépítés során politikai érdekeket is figyelembe vettek. 1929-1930-ban sok olyan gyári munkásnak mondott fel a vállalat, akik segítettek a szociáldemokraták helyi választási kampányát. A Népszava egyre többet foglalkozott a munkásság munkahelyi és otthoni életkörülményeivel az előző évekhez képest. A vasgyár vezetői azonban még az újság előfizetőit is számon tartották. Ennek a következménye az lett, hogy a két világháború között csak nagyon alacsony példányszámban lehetett legálisan eladni ezt a sajtóterméket, mivel az alkalmazottak félték az esetleges retorzióktól. (Berend főszerk. 1980: 239.)

A Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének vezetője Ózdon a válság idején letartóztatásáig, 1934-ig Kubinyi István volt, aki az SZDP-nek is tagja volt. Tagsága 1932-ben 680 fő volt, amely 1935-1936-ra 500-600 főre csökkent, de így is számottevő maradt. Munkanélküli juttatást, valamint halál esetén a családnak segélyt biztosítottak a

¹⁸PIL 651. fond 2. csomó

¹⁹Népszava, 1928. október 17.: 2.

²⁰Népszava, 1930. augusztus 10.: 18.

befizetett tagdíj arányában. A mozgalomban részt vevők azonban rendszertelenül fizették a tagsági díjat, általában a szervezet 40%-a járult hozzá a közös költségvetéshez. A rossz pénzügyi viszonyok miatt így csekély számú előadást és rendezvényt tudtak megszervezni. Kubinyi aktívan próbálta a szakszervezetet életben tartani, valamint kiterjeszteni. Tevékenysége eredményeként földmunkások, betanított munkásként dolgozó cigányok, sőt még kisgazdák is beléptek a vasasok egyesületébe. A szervezetet azonban a szociáldemokratákhoz hasonlóan a hatóságok különféle eszközökkel próbálták akadályozni, így jelentősége a korszak vége felé haladva egyre inkább csökkent.²¹

A szerveződések és a baloldali eszmék terjedését, mint már említettem, a gyárvezetőség a karhatalom segítségével minden eszközzel akadályozta. 1930-ban egy fiatalembert fogtak el a rendvédelmi szervek, aki május elseje alkalmából röpiratot osztogatott és plakátot ragasztott. 1933 októberében a Szociáldemokrata Párt vezetőjét, Mauks Miklós, valamint Sebők Gyulát pénzbírsággal sújtották röplapok terjesztése miatt. A büntetést saját keresetükből nem tudták kifizetni, a pártkassza pedig kongott az ürességtől. Több esetben házkutatást tartottak olyan személyeknél, akikről kiderült, hogy a baloldali eszmékkel szimpatizálnak. Ilyenkor az általuk veszélyesnek tartott könyveket, a szakszervezet által kiadott füzeteket, valamint újságokat, Népszavát és a szakszervezet orgánumát, a Vas-és Fémmunkások Szaklapját foglalták le. 1934-ben Kubinyi Istvánt tartóztatta le a csendőrség. Egy esetben a Munkásotthonban biliárdozó két munkást igazoltatta a karhatalom.²²

Mauks Miklós volt az ózdi szociáldemokraták és 1934-től a Vasasszakszervezet vezetője is, aki minden lehetséges módon megpróbálta a szerveződések népszerűbbé tenni. A közel háromezer ózdi ipari munkásnak viszont ekkor már csak a töredéke tevékenykedett ezekben az egyesületekben. Később azonban kisiparosok és -kereskedők is érdeklődtek a párt iránt. Az 1930-as években kizárólag Mauks foglalkozott csak a párt- és szakszervezeti ügyekkel, valamint a Népszava terjesztésével is. A gyűléseket továbbra is a Munkásotthonban tartották. Az épület azonban nagyobb tömeg befogadására nem volt alkalmas, az országos vezetőség tagjai ezért, valamint a rossz megközelíthetőség miatt általában elutasították a helyiek megkereséseit. Általában véve is kevés olyan rendezvényük volt, amely a tagságot és a szimpatizánsokat megmozgatta volna.²³

Az előadások engedélyezése, a meghívók kiküldése, és még a plakátok kiragasztása is nagyon körülményes volt a különféle jogszabályok és a karhatalom ellenőrzése alatt. Többször volt gyűléstiltalom is, de a rendezvényeket felsőbb utasításra is akadályozták. Az SZDP-nek bizonyítékai is voltak arra, hogy a választásokon csalások is történtek, amikor a részvénytársaság vezetői visszaéltek hatalmukkal. (Nagy-Tóth-Seresné Szegőfi 1984: 135-138.) Mauksot több ízben behívták a csendőrségre, ahol a baloldali szervezetekről, személyekről érdeklődtek tőle, de ő ezekre a kérdésekre kitérő válaszokat adott.²⁴

²¹PIL 651. fond 2. csomó

²²PIL 658. fond 6/270 tétel.

²³PIL 658. fond 6/270 tétel.

²⁴PIL 658. fond 6/270 tétel

A Népszavát gyakran azért nem tudták terjeszteni a lakosság körében, mert nem volt ember, aki a terjesztésére vállalkozott volna. Az 1930-as évekig volt a szervezésért felelős személy a Szociáldemokrata Pártban, azonban később nem tudtak találni senkit, aki ellátta volna ezt a feladatot is. A házankénti agitációt sem vállalta gyakran senki választások és rendezvények megtartása előtt.²⁵

1936-ban egy kisebb sztrájk tört ki egy üzemrészben a bérek emeléséért, valamint Varga Jenő művezető részéről tapasztalt embertelen bánásmód miatt. A munkabeszüntetés miatt eljárás indult Spisák Lajos ellen, aki egy ismert szakszervezeti vezető volt. A karhatalom azonban nem tudta rábizonyítani, hogy ő szervezte meg az eseményt, ezért több hónapig tartó vizsgálat után a vádat ejtették.²⁶

A szociáldemokrata mozgalomban uralkodó siralmas állapotot az ózdi főszolgabíró 1936. évi jelentése is tanúsítja. Beszámolója szerint a párt ugyan létezett a járás területén, azonban semmiféle tevékenységet nem fejtett ki. (Román szerk. 1979: 368-369.) Rónai Sándor megyei pártelnök összegzése alapján 1937. február 4-én tagsági díjat csak öten fizettek, a Népszava előfizetők száma mindössze két fő volt, továbbá a sajtótermékből a napi vásárlásnál ezen kívül még négy-öt példány fogyott el. Az általa megtartott két előadásra délelőtt hatan, délután pedig kilencen mentek el.²⁷

A Vasasszakszervezetben is hasonló volt a helyzet. Ózdon működése kizárólag az alapszabályszerű gyűlések megtartására és elvétele egy-egy tudományos előadás megrendezésére szorítkozott.²⁸

Az 1930-as évek végén rendszeressé váltak a Mauksot ért zaklatások. 1938-ban letartóztatták kitalált vádak alapján, majd rendőrségi felügyelet alatt is állt, valamint a Népszava terjesztéséért eljárást indítottak el ellene. Kis idő múlva nála és még négy szociáldemokrata párti elnökségi tagnál volt házkutatás, ahol a csendőrök fegyvert kerestek. A vád nem igazolódott be, de ha már ott tartózkodtak, az otthon lévő könyveket és sajtótermékeket is alaposan átnézték. Még ugyanebben a hónapban ismét könyveket vittek el a pártelnök otthonából, amiket tiltottnak vélték, de ez szintén nem igazolódott be. Mauksnak az volt a véleménye, hogy mindenképpen akartak valamilyen foltot találni a tevékenységében.²⁹

A mozgalom tehát az 1920-as évek végétől, a világgazdasági válság bekövetkezése után folyamatosan veszítette el jelentőségét. A szociáldemokrata párt anyagi helyzete is nagyon rossz volt az 1930-as évek elejétől kezdve. Gyakran a meghívókat sem tudták elkészíteni pénzhiány miatt. 1940-ben már nem tartottak rendezvényeket, a pártszervezet megszűnt, csak néhány tag maradt az ózdi vasgyár vonzáskörzetében. A vasasszakszervezet ugyan nem ilyen látványosan, de nagyon sokat veszített erejéből. Az 1930-as években jelentősége már nagyon csekély volt.³⁰

Az 1940-es évek elején már csak a munkások 3%-a volt szervezett. A második világháború éveiben még adott apró életjeleket az ózdi munkás-érdekvédelem: 1943

²⁵ PIL 658. fond 6/270 tétel

²⁶ PIL 644. fond 1936-IV/1936

²⁷ PIL 658. fond 6/254. tétel

²⁸ PIL 651. fond 2. csomó

²⁹ PIL 658. fond 6/270. tétel

³⁰ PIL 658. fond 6/270. tétel

őszén a szociáldemokraták gyűlést tartottak, a hadifogságból 1944-ben hazatérő Mauks Miklós még működési engedélyt is szervezett részükre. Ez év nyarán a Finomhengermű gyárrészleg negyvenöt dolgozója bér – és ellátási követelésekkel is előmerészkedett. A nyilas uralom azonban teljesen megpecsételte a mozgalmak sorsát, melynek során több baloldali érzelmű munkást tartóztattak le, egyikőjüket, Blahut Sándort pedig Sopronkőhidán meg is gyilkolták. (Berend főszerk. 1980: 291-292.)

Az ózdi munkás-érdekvédelem – az 1. világháborút követő gazdasági recesszió éveit kivéve – elég gyenge volt Ózdon. Ennek oka, hogy még a válságok idején is a munkásság, s különösen a szakmunkásság is viszonylag kielégítő körülmények között élt, tehát kevésbé volt okuk munkaadójuk ellen fellépni. Természetesen, mint több példán keresztül láttuk, a karhatalmat segítségül hívva ahol tudták, akadályozták az ennek ellenére szervezkedni kívánó, a vállalat irányítóival ellenkező nézetet valló emberek tevékenységeit, mindennapjait. Hiába volt tehát nagyszámú munkásréteg Ózdon, egységet néhány fellángolástól eltekintve nem alkottak, s ez volt az oka annak, hogy az 1940-es évekre mind a szakszervezet, mind a szociáldemokrata párt elsorvadt az ózdi gyár hatókörében.

Irodalom

A rimamurány-salgótarjáni vasmű részvény-társaság vasgyárai és bányáinak munkás-rendszabályai. Budapest, 1905.

Berend T. Iván (1980) (főszerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Budapest.

Lehoczky Alfréd (1965): Gazdasági és politikai viszonyok Ózdon a fehérterror és az ellenforradalmi rendszer első éveiben. 1919-1922. In: Párttörténeti Közlemények 1965. 4. sz. 104-130.

Nagy Péter (2012): „Ahol a vállalatvezetés volt az úr”. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. szociális és jóléti intézményrendszere Ózdon. In: Koltai Gábor – Valuch Tibor (szerk.): Munkáslét a 20. századi Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti Folyóirat 49. szám Budapest. 17-36.

Nagy Péter (2013): Egy epizód az ózdi munkásság életéből – Az 1907. évi ózdi bérsztrájk. In: Alabán Péter (szerk.): Táj-nép-hagyomány. Tanulmányok a barkóságról. Studia Barkonum. Ózd. 98-105.

Nagy Károly-Tóth Péter-Seresné Szegőfi Anna (1984): Régi históriák. Ózd.

Réti R. László (1977): A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű története. 1881-1919. Budapest.

Román János (1979) (szerk.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. III. 1930-1938. Miskolc.

Szabó Zoltán (1937): Cifra nyomorúság. Budapest.

Szalontai József (1988): Az Ózdi Kohászati Üzemek munkásmozgalmának története. Ózd.

Vass Tibor (1978): Az ózdi szakszervezeti mozgalom kialakulása 1917-1918-ban. Kézirat. Ózd.